

L'ENSENYAMENT SUPERIOR A CATALUNYA EN EL SEGLE XVII*

JOAN BADA I ELIAS

I. Introducció

L'ensenyament superior a Catalunya en el segle XVII, com a d'altres llocs del món occidental, és deutor de la dinàmica cultural medieval i de la legislació tridentina. La revifalla cultural que significa l'Escolàstica del segle XIII, que es desenvolupa a l'entorn de la Universitat de París i poc temps després a la de Salamanca, es consolida i s'eixampla a d'altres ciutats de forma sostinguda durant l'Humanisme i el Renaixement. A Trento, sobretot en la darrera etapa (1562-1563), hi trobem ja l'experiència del creixement dels estudis al regne de Castella i en especial la figura del col·legi, que en part serà aprofitada per a imaginar el seminari conciliar, és a dir, segons les normes del Concili. Molts dels bisbes presents al Concili –sobretot a la darrera etapa, celebrada entre 1561-1563– tenien la ferma voluntat d'eleva el nivell intel·lectual del clergat –secular i regular– convençuts com estaven que la ignorància dels «pastors» estava a la base de la defecció de molts catòlics i fins i tot dels propis preveres passats a les diverses reformes, avui dia anomenades protestants. La conversió reformadora es vinculava a recuperar la missió del pastor, que ha de donar bones pastures a les ovelles, i per tant cal tenir un clergat de nivell que pugui, mitjançant la predicació –ordinària i extraordinària– i la catequesi, formar i modelar el poble cristià enfortint-lo davant les doctrines herètiques.

Parlar, doncs, de l'ensenyament superior vol dir bàsicament fer-ho de les universitats, dels seminaris diocesans, que s'havien de crear d'acord amb el cànon XVIII de la sessió XXIII de la tercera etapa del Concili de Trento –15 de juliol de 1563– i dels col·legis dels ordes religiosos promoguts de nou amb aquesta mateixa finalitat. En el món dels inicis de l'edat moderna i més encara en la reforma catòlica, que afectava la zona europea que s'havia mantingut catòlica, totes aquestes institucions tenien la seva repercussió en la societat.

* Text de la conferència pronunciada el dia 4 de novembre de 1999, a la sala d'actes de la Caixa d'Estalvis Comarcal de Manlleu, en motiu de Commemoració del 250 aniversari de la fundació del Seminari Conciliar de Vic i del 400 aniversari de la creació de la Universitat Literària de Vic

II. Universitats catalanes¹

El capità general de Catalunya, príncep Albert Octavi de T'Serclaes de Tilly, decretava el 16 d'octubre de 1714 la instal·lació i organització dels estudis universitaris catalans a Cervera, deixant exclusivament a Barcelona els estudis de Medicina, Gramàtica i Retòrica. Era l'anunci del que succeiria poc temps després. El decret de creació de la nova i única Universitat per a Catalunya fou promulgat per Felip V l'11 de maig de 1717 i ratificat el 17 d'agost del mateix any². No em pertoca analitzar aquesta fundació, que espera encara una història global tot i que ja té alguns aspectes estudiats, sinó simplement exposar quina era la situació que es veia truncada pel decret del nou monarca.

Eren set les universitats que s'havien anat creant a Catalunya en l'etapa anterior a 1717; cal recordar que Perpinyà ja havia passat a França. Havia obert el camí la de Lleida, fundada per Bonifaci VIII i Joan II d'Aragó (1300), i que havia estat creada com a única per a tots els estats de la Corona d'Aragó. Un segle i mig més tard Alfons IV, des de Nàpols, atorgava al Consell de Cent de Barcelona la conversió dels estudis ja existents a la ciutat en un Estudi General —és la denominació comuna a la majoria de les universitats de l'època—, que fou ratificat pel papa Nicolau V (1450). Poc temps després el mateix Alfons IV atorgava a Girona el dret d'Estudi General (1446) però que no seria ratificat fins el 1605 pel papa Pau V.

Cap a les darreries del segle XVI, celebrat ja el Concili de Trento, se sumaren dues noves universitats: la de Vic (26 de juny de 1599) a petició dels canonges i del Consell Municipal³, i la de Tarragona⁴ (1572) per obra de l'arquebisbe i cardenal Gaspar Cervantes de Gaeta (1568-1575), que en regular les rendes ho féu de

1. Per les universitats més antigues, Lleida i Barcelona, continuen essent vàlides: C. M. AJO Y SAINZ DE VICUÑA, *Historia de las Universidades hispánicas. Orígenes y desarrollo desde su aparición a nuestros días*, Madrid, 1957-1972, 8 vols. i V. DE LA FUENTE, *Historia de las Universidades, Colegios y demás establecimientos de enseñanza en España*, Madrid, 1884-1889, 4 vols. Un bon resum de la situació catalana a ARTEMI FOLCH, *Les universitats catalanes al tombant del segle XVII*, col. Episodis de Catalunya núm. 161, Barcelona, Editorial Dalmau, 1972. Més en concret per la Universitat de Lleida, *Miscelánea de trabajos sobre el Estudio General de Lérida*, Lérida, 1949-1950; J. POCH, *Estado actual de las investigaciones críticas sobre la antigua universidad de Lérida*, Lleida, 1968. Sobre la de Barcelona, J. BALARI JOVANI, *Reseña histórica de la universidad de Barcelona*, Barcelona, 1881; M. RUBIO Y BORRÁS, *Reseña histórica y bibliográfica de la universidad de Barcelona*, Barcelona, 1919. Les actes del I Simposium sobre la Universitat de Barcelona a *Història de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions Universitat, 1990.

2. Cfr. FEDERICO VILA, *Reseña histórica, científica y literaria de la Universidad de Cervera*. Prólogo de Miguel Batllori. Cervera, Biblioteca de Cervera y la Segarra, 1981. La primera edició és de l'any 1923.

3. Vegeu J. GUDIOL, *La Universitat Literària de Vic*, Vic, Tipografia Balmesiana, 1991; MODEST REIXACH, *L'ensenyament a la ciutat de Vic*, Vic, 1973; R. RIAL, *La Universitat Literària de Vic*, tesina de llicenciatura encara inèdita, Barcelona, Facultat de Geografia i Història, 1987, un breu resum fou publicat a «La Universitat Literària de Vic», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. 2, Barcelona, Edicions Universitat, 1984, pàgs. 531-537.

4. No tenim que jo sàpiga cap monografia dedicada a ella, dades disperses es troben a A. BLANCH, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, Tarragona, Excma. Diputació Provincial de Tarragona, 1985, 2 vols. La *Tarragona cristiana* d'ENRIC MORERA depèn totalment de l'anterior.

tal manera que aquestes no pogueren ser aplicades a Cervera i així fou possible, després del decret de l'any 1717, mantenir els estudis universitaris encara que no el nom⁵.

Solsona⁶ (1620) i Tortosa⁷ (1645) veieren convertides en universitats menors el col·legi de dominicans, la primera, i la segona, el que havia estat fundat per Carles V per a l'educació dels infants moriscos i que després de l'expulsió (1610) s'havia obert a tothom. El regentaven també, com a Solsona, els dominicans, curiosament la relació de la visita *ad limina*, feta en temps del bisbe Luis de Tena (1621), ens diu que a més a més de l'esmentat col·legi –millor dit la relació parla dels col·legis de Carles V i de Felip II– hi ha també un Estudi General a la ciutat.

Es fa difícil poder fer aquí una història global de totes i de cadascuna de les universitats esmentades o de les altres que més endavant citaré, però el que sí que vull aportar són algunes dades noves sobre el tema i fer-ne també unes consideracions generals.

Des del punt de vista dels ensenyaments impartits les set universitats queden clarament diferenciades en dos grups: universitats majors, és a dir, amb totes les facultats –Girona, Lleida i Barcelona– i universitats menors, només amb tres facultats (Humanitats, Filosofia i Teologia) –Vic, Solsona, Tarragona i Tortosa–. Les tres primeres tenien, per tant, Dret –civil i canònic– i Medicina, aquesta sabem que s'havia fundat l'any 1559 a Barcelona i que en la regulació de l'any 1638, que a causa de la guerra de separació no va entrar en vigor fins el 1658, tenia quatre assignatures (prima, vespres, pronòstic i mètode) a la qual s'incorporaren les dues càtedres de cirurgia (anatomia i cirurgia)⁸, i en el primer curs s'hi matricularen 69 estudiants originaris majoritàriament de la ciutat de Barcelona. Els documents fundacionals de Solsona també li donaven la possibilitat d'impartir estudis de Medicina, però mai va posar-la en pràctica.

Des de la perspectiva de la seva evolució històrica podem dir que per a totes elles l'etapa que va des de la fundació fins a la guerra de separació o dels segadors (1640-1658) és més aviat una etapa de pujança i d'esplendor.

El 25 de maig de 1589 a Tarragona «se publicà en la Universitat lo privilegi real de estudi, que és com los de València, Lleyda, Huesca, Barcelona y Perpinyà. Lo modo de publicar-ho fonc que lo no notari secretari de dit estudi, estant lo teatro ple de doctors y estudiants, ab assistència dels administradors, pujà a la trona y lo llegí, y després ab tabals y trompetas se publicà per la ciutat y se tiraren alguns tirs de artilleria»⁹; en el període 1580-1626 la universitat va atorgar 149

5. En la *Visita ad Limina* del 1735 es diu que se li ha retirat el nom d'universitat però que els estudis continuen: 2 càtedres d'humanitats que han passat al col·legi dels jesuïtes, 3 de filosofia i 4 de teologia, afegint-ne una altra de moral als dominics en temps de l'arquebisbe Linàs (1694-1710).

6. Cfr. DOMINGO COSTA Y BAFARULL, *Memorias de Solsona y su Iglesia*, Barcelona, Editorial Balmes, 1959, 2. vols.

7. Notícies disperses a les històries eclesiàstiques de Tortosa.

8. De fet la cirurgia anava a càrrec dels mestres barbers-cirurgians agrupats en la confraria dels sants Cosme i Damià que tinguessin obrador obert; a partir d'aquesta nova regulació se'ls obligà a assistir durant dos anys a la càtedra de cirurgia.

9. Cfr. JOSEP BLANCH, *Arxiepiscopologi*, vol. 2, pàg. 158.

doctorats en teologia i 66 en filosofia. Barcelona tenia l'any 1596 trenta-tres càtedres i una d'elles estava dedicada al Lul·lisme.

La guerra va trencar aquest procés. Les dades que ens aporten les *Visita ad limina apostolorum*¹⁰ –una font que fins ara no ha estat usada pels investigadors– són a aquest respecte força interessants. De Tarragona es diu que «nunc pene in integrum disiecta est» (1658), de la de Solsona que està en estat «paupèrrim» (1661) i de Lleida que «modo quasi vero deserta, brevique alumnorum frequens agmine universitatis nomen tenet. Lauream demeruit» (1670).

Solsona i Tarragona es van recuperar com assenyala la font documental esmentada: de la primera es diu que torna a tenir les tres facultats (1688) i de Tarragona, les 10 que tenia anteriorment (3 d'Humanitats, 3 de Filosofia i 4 de Teologia), de manera que en acabar gairebé el segle (1693) es qualifica la seva situació amb el mot llatí «peroptime». Lleida en canvi no va poder remuntar-se, com testifica i lamenta el bisbe Copons, antic alumne, degut en part a què els religiosos –benedictins i cistercencs– no van reedificar els seus col·legis. Els benedictins claustrals van confiar la reedificació al monjo de Ripoll, Lluís de Ponts, i el nomenaren prior del col·legi 1654-1664, però la seva promoció al bisbat de Solsona impedí tirar endavant les obres, que quedaren sense continuïtat¹¹.

Vic va veure també un creixement qualitatiu, sobretot després de la fallida creació del seminari de Sant Joaquim, tot i que aquest creixement no arribés fins que ja es trobava a les portes del seu tancament: el 1702 obtenia del rei la concessió de poder graduar els seus alumnes en Teologia i Lleis, fins aleshores només podia fer-ho en Arts i Filosofia, dos anys més tard tenia 2 càtedres de Gramàtica, 3 de Filosofia, 3 de Teologia, 1 de Dret canònic i una altra de Dret civil i dues *catedrilles* de Teologia i una de Lleis, per culminar amb la concessió del títol d'Universitat Reial i Apostòlica (1704). El bisbe d'Urgell, Pere de Copons, intentà fundar-ne una altra a la capital del seu bisbat unint el col·legi de Sant Andreu dels jesuïtes i el seminari, començà fins i tot un nou edifici, però no aconseguí acabar-lo com ell mateix ho explica en la relació de la *Visita ad Limina* de 1675¹², però, en canvi, el 1717 aquest col·legi mantenia les càtedres de Filosofia i Teologia moral.

Jacint Corbella diu lapidàriament de la Universitat de Barcelona que «en el segle XVII el nivell baixà molt»¹³. Segons Franch «al segle XVII l'Estudi general de Girona sembla que va conèixer el zenit de la seva glòria»¹⁴.

10. El Dr. Josep M. Marqués les té totes transcrits i s'està preparant un grup de treball, patrocinat pel Departament d'Història de la Facultat de Teologia de Catalunya, per a preparar-ne l'edició. Aprofito *pro manuscripto* el treball del Dr. Marqués.

11. Cfr. DOMINGO COSTA, *Memorias...*, vol. 2, pàgs. 418-423.

12. «Collegium sancti Andreae apostoli Patrum Societatis Iesu in hoc sunt scholares grammatices pro educanda iuventute cum fructu et proventu in literis et moribus, et eidem concedita fundatione est erigenda in eo publica universitas studiorum generalium, pro qua sunt iacta fundamenta, evulgatis ibidem quibusdam cathedris pro philosophia et s. theologia, quae speratur in Domino plurimum profectura et pro uberiore carpendo fructu; ad illas etiam confluunt clerici praefati Seminarii.»

13. JACINT CORBELLA, «Evolució històrica dels estudis universitaris a Catalunya», a *Història de la Universitat de Barcelona*, pàgs. 667-672, la cita concreta a pàg. 668.

14. ARTEMI FRANCH, *Les Universitats...*, pàg. 11.

III. Els seminaris catalans¹⁵

Quan es parla del seminari tridentí o conciliar hom associa generalment la imatge a l'actual i la imagina com un centre docent dotat de tots els ensenyaments, per això en sembla que cal fer algunes precisions sobre el cànon XVIII de la sessió XXIII del Concili de Trento que en decretava la seva creació¹⁶. L'esmentada sessió del 15 de juliol de 1563 aprovà un primer decret, sobre el sagrament de l'ordre, i seguint el costum establert en l'acord inicial del concili publicà també un ampli decret de reforma, un dels eixos vertebradors de la reforma catòlica posttridentina, on es recollia un valuós conjunt de normes sobre l'acció dels pastors en relació al poble de Déu, i és en aquest context on cal situar el cànon XVIII i darrer del decret, que porta com a títol «norma instituendi seminarium Clericorum, eosque in ipso educandi»¹⁷.

El decret mana el següent:

- 1) L'obligació de crear-los: les esglésies –noteu que no es parla de bisbes individualment sinó de la col·lectivitat eclesial– «tengan obligación de mantener y educar religiosamente, e instruir en la disciplina eclesiástica, según las facultades y la extensión de la diócesis, cierto número de jóvenes de la misma ciudad y diócesis, o a no haberlos en estas, de la misma provincia, en un colegio situado cerca de la las mismas iglesias»¹⁸, o en otro lugar oportuno a elección del obispo». Aquest col·legi «sea un plantel perenne de ministros de Dios». El decret considera també una doble hipòtesi: la de les diòcesis petites –sobretot a Itàlia eren moltes– que podran agrupar-se, preferentment entorn de la seu metropolitana –el metropolità amb els dos bisbes més antics en seran els responsables–, i la de les diòcesis grans que podran «tener uno o más colegios según les paresciere –al bisbe– más conveniente». El decret, d'entrada, mana *mantener y educar*, així doncs, es considera que els estudiants han de ser becaris.
- 2) Els requisits per ingressar-hi són: tenir l'edat mínima de 12 anys, ser fills de legítim matrimoni –condició indispensable per a poder ser ordenat–, saber llegir i escriure, i mostrar bon caràcter i «inclinaciones de que siempre continuarán sirviendo en los ministerios eclesiásticos». La preferència serà per als pobres, però els rics podran entrar-hi si es paguen ells la manutenció.

15. Sobre els seminaris catalans i espanyols en general FRANCISCO MARTÍN HERNÁNDEZ, *Los seminarios españoles. Historia y pedagogía, 1563-1700*, Salamanca, Sígueme, 1964. Sobre el de Barcelona: JUAN B. CODINA; GUMERSINDO AALABART, *Efemérides para la historia del Seminario Conciliar de Barcelona, tomo I: El Seminario de Montalegre 1593-1772*, Barcelona, Casa Provincial de Caridad, 1906; JOAN BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona, Editorial Balmes-Facultat de Teologia de Barcelona, 1970; ENRIC SUBIRÀ, *El Seminario de Barcelona (1593-1917)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1993.

16. Recordeu que en llenguatge conciliar tant a Trento com en els posteriors concilis –I i II Concili Vaticà– la sessió era el moment solemne de la proclamació dels decrets, deixant el terme congregació –menor i/o general– per a les trobades de treball en les quals es discutien els esquemes dels futurs decrets.

17. *El sacrosanto y ecuménico Concilio de Trento*, traducido al idioma castellano por don Ignacio López de Ayala. Agrégase el texto original corregido según la edición auténtica de Rma, publicada en 1564. Madrid, Imprenta Real, 1785, pàgs. 357-366. No conec cap altra edició bilingüe del Concili de Trento, per això la faig servir normalment, encara que sigui ja un xic antiga.

18. Sinònim de catedral considerada com a mare i punt de referència de les esglésies de tota diòcesi.

- 3) La feina a fer: rebran tot seguit la tonsura clerical¹⁹, vestiran hàbit clerical i atendran el servei cultural de la catedral.
- 4) Les assignatures a cursar són: gramàtica, cant, còmput eclesiàstic²⁰, Sagrada Escriptura, llibres eclesiàstics, homilies dels sants i «las fórmulas de administrar los Sacramentos, en especial lo que conduce a oír confesiones y las de los demás ritos y ceremonias»²¹. El progrés en tots aquests aspectes determinava que «todos han de estar divididos en tantas clases quantas juzgue oportunas según su número, edad y adelantamiento en la disciplina eclesiástica».
- 5) El professorat s'ha de constituir inicialment amb tots aquells eclesiàstics que guadeixin de beneficis eclesiàstics, que tinguin assenyalades càrregues d'ensenyament i si ells per la raó o motiu que sigui no en són capaços són els responsables de buscar els substituïts més idonis, que hauran de ser aprovats per l'ordinari; a més a més a partir d'ara tots els candidats a canonicats amb ofici o dignitat que es guanyen per oposició hauran de ser doctors, mestres o llicenciats i caldrà que estiguin capacitats per a l'ensenyament.
- 6) La vida religiosa dels col·legials queda establerta en missa diària, confessió almenys mensual, comunió «a juicio del confesor» i fer el servei d'acòlita a la catedral o a d'altres esglésies en els dies festius.
- 7) L'estructura de règim era doble: el règim disciplinar quedava adjudicat al propi bisbe ajudat de dos canonges, que havien de visitar-lo freqüentment, i el règim econòmic que quedava confiat a un consell d'administració presidit pel propi bisbe i format per dos canonges –un per elecció directa del bisbe i l'altre per elecció del capítol– i per dos clergues de la ciutat –un elegit pel bisbe, l'altre, pel clergat.
- 8) La dotació econòmica fou l'autèntic taló d'Aquiles de la fundació dels seminaris i la raó última que a moltes diòcesis no es fundessin amb tota l'amplitud que Trento volia. El sistema beneficial que estructurava l'Església catòlica del moment en té la culpa. Deixant de banda les ofrenes voluntàries dels fidels la majoria d'entrades estaven gravades o destinades a beneficis concrets en una àmplia gamma, que ara no puc detallar, per això el Concili determina que els bisbes puguin assenyalar una «porció» de les rendes de cadascun d'ells començant per la pròpia mensa episcopal i canonical, amb poquíssimes excepcions –hi són citades de forma taxativa–, i amb aquest conjunt de porcions formar la massa dinerària amb la qual fer front a la compra o edificació de la casa i al seu manteniment posterior. Com era d'esperar els plets es van multiplicar perquè tothom buscava la forma i manera de demostrar que fruïa d'alguna dispensa o exempció i la majoria de bisbes

19. Així podien ser perceptors dels beneficis eclesiàstics amb els quals els bisbes havien de dotar les rendes del Seminari; en aquest cas el benefici, sempre simple i que mai comportava cura d'ànimes, portava annexes molt poques obligacions i venien a ser com una beca actual.

20. S'entén tot el que fa referència al sistema per a determinar la categoria de l'any –simple o de traspass– i la data de celebració de les festes mòbils a partir sobretot de la fixació anyal de la Pasqua.

21. Es diu que «tomarán de memoria» totes aquestes matèries, indicatiu suficient de la pedagogia a emprar.

que van voler crear el seminari, al final en van desistir per a no haver-se d'enfrontar amb els diversos estaments clericals del bisbat.

Aquesta normativa econòmica conjuntament amb la recomanació que el seminari fos proper a la catedral fou la culpable que els seminaris, almenys a Catalunya, tardessin a fundar-se. El primer que ho intentà i fracassà, va ser el bisbe de Vic, Benet de Tocco, l'any 1565, aplicant-li les rendes del convent de Santa Margarida, però les dificultats no permeteren tirar endavant i el bisbe optà per potenciar l'Estudi General de la Ciutat. El segon que ho intentà i també fracassà va ser, el vigatà bisbe de Barcelona, Guillem Cassador²², que publicà el decret el 29 de novembre de 1567 «*intus achademiam et scholam publicam dicte civitatis Barcchinone*», les raons són diverses. En primer lloc i de forma decisiva hi ha la raó econòmica, ja que comprar les cases del voltant de la catedral —«*cariores quam alibi*»— per després adaptar-les a la nova finalitat gairebé és impossible; en segon lloc el bisbe és el canceller de l'Estudi General i també lògicament el cap de la nova institució, això li permet garantir el funcionament immediat del seminari i poder construir mentrestant el nou edifici, que «*faciendum esse Domino auxiliante speramus*», de fet va tocar esperar fins els anys 1593-1598 per tenir edifici propi i encara aprofitant la negativa de les monges canonesses del monestir de Nostra Senyora de Montalegre. Mentrestant, com testimonia Bruniquer, el bisbe va dotar una càtedra d'Antic Testament a l'Estudi i els consellers de la ciutat la van complementar amb una altra d'hebreu²³.

Correspon, doncs, a Tarragona el privilegi d'haver estat la capdaventura de la creació del Seminari Conciliar per obra de l'arquebisbe-cardenal, Gaspar de Cervantes, que va fer-ho simultàniament amb la Universitat, instal·lant-lo en una casa propietat del capítol, molt a prop de la Catedral (1572).

A la darrera dècada del segle XVI el bisbe Andreu Capella creà el Seminari a Urgell, simultàniament amb l'acceptació dels jesuïtes de fer-se càrrec de la docència (1592) com ho expressa el bisbe en la relació de la *Visita ad Limina* de l'any 1601: «*Collegium Patrum Societatis Jesu noviter fundatum per ipsum episcopum, in cathedrali ecclesia, cum seminario clericorum ab ipso episcopo fundatum*».

No queda gens clara a la llum de la documentació que aporten les relacions de la *Visita ad Limina* del bisbat de Tortosa quina va ser la situació del seminari en aquesta diòcesi durant els segles XVI-XVII. La relació de 1594, del bisbe Gaspar Punter i Barreda (1590-1600), ens parla, per una banda, que a la Catedral hi ha un lector de Teologia i un mestre de Gramàtica, i per l'altra després d'haver afirmat que no hi ha seminari se'ns diu que el col·legi dels dominicans en fa la funció i

22. Sobre els bisbes d'aquest cognom hi ha hagut, i en algunes obres encara hi ha, força confusió. La primera generació episcopal dels Cassador —família suïssa immigrada a Vic i que tradueix el seu cognom alemany de Jaeger en Cassador— la formen Guillem Cassador (1477-1527), auditor de la Rota i bisbe de l'Alguer (1525-1527) on no residí mai, i Jaume Cassador (1484-1561), bisbe de Barcelona (1545-1561); la segona generació la formen Guillem Cassador (1510-1570), que fou coadjutor del seu oncle a Barcelona (1559) i després el succeí (1561-1570) i Jaume Cassador i Claret (?-1597), bisbe de Girona (1583-1597).

23. Cfr. JOAN BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona, Editorial Balme-Facultat de Teologia de Barcelona, 1970, pàgs. 219-222.

que a més a més està dotat amb 1200 ducats a càrrec de la mensa episcopal, però que només poden residir-hi i ser-hi alimentats els fills de conversos. Les relacions de 1616 i 1621 ens diuen clarament que no es pot considerar fundat el seminari pel bisbe Punter i que de fet els dos col·legis, com ja he dit en parlar de la universitat, compleixen la funció pel fet de tenir ensenyaments de Gramàtica, Lògica, Filosofia i Teologia.

A Girona la fundació es deu al bisbe Francisco Arévalo de Zuazo que el posà sota l'advocació de Sant Martí de Tours, a l'antic col·legi de Carol o de Sobreportes (1599).

El segle XVII tampoc va ser favorable per algunes d'aquestes institucions. Tant el bisbe de Lleida el 1670 com el de Barcelona, a partir de 1661 fins a 1701 que es confessa derrotat, no van poder desvetllar el seminari; Ramon de Sentmenat es lamenta el 1661 que no sap d'on treure els diners pel seminari de Barcelona, ja que «si in mensam episcopalem oculos verto, video eam tenuem, si in capitularem, tenuiorem, si in clero, video omnes miseros», però que malgrat tot intentarà almenys reedificar alguna habitació, però el seu successor, Benet de Sala (1698-1715), confessava que no havia pogut continuar la reedificació; l'etapa del seu pontificat marcada per la guerra de successió i el seu propi exili no va ser pas la més propícia per a remuntar el seminari, que no ho seria fins al pontificat del bisbe Felipe de Aguado y Requejo (17356-1737)²⁴.

En canvi els seminaris de Girona i Tarragona van mantenir el seu bon ritme, el segon aprofitant la recuperació, ja esmentada, de la Universitat, a la qual estava vinculat des de la seva fundació.

Al segle XVII s'intenta una nova fundació de seminari, en el trienni 1635-1638 el de Sant Joaquim de Vic²⁵, fundat el 17 de novembre de 1635 contra el parer de gairebé tothom pel bisbe Gaspar Gil i dotat, segons les relacions esmentades, amb els béns de l'Albergueria i el priorat de Santa Margarita amb capacitat per a 8 infants. La institució es va ubicar en primer lloc en una casa llogada i poc després el bisbe en va comprar una –no queda gaire clar quina– i els seminaristes van residir-hi poc temps; les classes continuaven essent les de l'Estudi General, ara ja Universitat Literària. Segons sembla l'aplicació del benefici de l'Albergueria es va fer canònicament de forma irregular i el papa Urbà VIII el 1636 el va adjudicar en virtut del dret de reserva pontifícia i el seminari es va quedar sense rendes l'any 1641, de manera que fins i tot la casa que ocupava fou alienada. Durant el segle XVIII, concretament en la relació del temps del bisbe Manuel de Senjust (1720), es diu que malgrat que d'aquella venda queden encara 630 lliures veu molt difícil poder fundar el seminari, tot i que el considera necessari ja que pel decret reial «interdicta sit in hac civitate lectio philosophiae et sacrae theologiae» i de res serviria intentar que el rei canviï el seu decret sinó és possible trobar fonts de finançament per al salari dels mestres.

24. Cfr. JOAN BADA ELIAS, «La restauració del Col·legi del Bisbe o Seminari Tridentí de Barcelona l'any 1735» a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1984, vol. 2, pàgs. 495-500.

25. Cfr. M. CARME FERRÉS I CANTAL, *El Seminari de Vic en l'Edat Moderna*, treball en el si del grup citat més avall a la nota 27.

Un procés semblant s'estava fent a Solsona, on el bisbe Lluís de Ponts i d'Esquerer (1664-1685) proposava a Roma que li permetessin ajuntar uns quants beneficis i les rendes del col·legi dels dominicans, que no solien tenir-hi més de quatre religiosos, per a poder fundar el seminari (1675), però el seu successor, Manuel de Alba (1685-1693), en veure que el col·legi remuntava i donava «fruits ubèrrims» decidí momentàniament abandonar el projecte (1688); però, quatre anys més tard ell mateix renovava la consulta del bisbe Ponts (1692), sense que s'arribés a produir cap innovació.

La situació dels seminaris en començar el segle XVIII era molt precària, per això el Concili Provincial de la Tarraconense, celebrat a Girona del 21 de juny al 7 d'octubre de l'any 1717, sota la presidència del bisbe de Girona, Miquel Joan de Taverner i Rubí, com a bisbe més antic de la província, ja que l'arquebisbe de Tarragona, Isidre Bertran, acusat de ser partidari de Carles III havia estat expulsat per ordre de Felip V, recordà en el capítol VIII l'obligació de fundar-los tot repetint pràcticament la disposició tridentina²⁶.

IV. Els col·legis dels ordes religiosos²⁷

El capítol inclou dues parts ben diferenciades i que no s'han de confondre malgrat que el terme –col·legi– s'apliqui en un cas i altre. Una cosa són els col·legis dels jesuïtes i una altra els convents-col·legi, que els ordes religiosos, sobretot encara que no exclusivament, posaren en marxa en ordre a la formació dels seus novicis o professors, però que moltes vegades, certament en graus diversos, estaven oberts als laics.

Comencem per aquest segon aspecte, que és el que de forma més propera podem situar en el nivell d'ensenyament superior ja que molts dels seus alumnes quedaven preparats per a poder graduar-se en les universitats.

El Concili de Trento no fou tan explícit pel que fa referència als estudis del clergat regular com ho fou amb els del clergat secular. Només trobem la disposició del capítol I de la sessió cinquena –17 de juny de 1546– sobre la dotació de càtedres d'Escriptura a les catedrals, que es feia extensiva a monestirs i convents de regulars «en els que còmodament puguin florir els estudis», però podríem dir que el paral·lisme que es dona en les disposicions referents a matèries semblants permet pensar que en la ment del Concili, malgrat que no s'explicités, es donava la voluntat de fer-lo també en aquest camp de la preparació intel·lectual del clergat regular atenent sobretot a què molts dels seus membres

26. *Constitutiones Sacri Concilii Provincialis Tarraconensis, Gerundae celebrati*, Gerundae s.a., pàgs. 9-10.

27. Cfr. CAYETANO BARRAQUER Y ROVIRALTA, *Las casas de religiosos durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, Francisco Javier Altés Alabart, 1906, 2 vols. Part del material emprat per aquest capítol és fruit dels treballs aportats pels alumnes al curs de doctorat 1993-1994 de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona amb el títol de *Institucions eclesiàstiques docents a Catalunya*. Foren: M. Antonia Cañellas, Eva Capdevila, M. Carme Ferrés, Pedro Miguel Galiana, Babil Gimeno, Carles Millàs, Valentí Serra, Juan B. Cerrón i Jordi Vilamala.

exercien tasques en la pastoral celebrativa i sacramental. Dues són les disposicions conciliars que em permeten deduir-ne aquest paral·lelisme: en el capítol II de la sessió XXII –17 de setembre de 1562– en establir-se l'obligació que els candidats a bisbe siguin llicenciats, mestres o doctors en Teologia o en Dret Canònic, es diu que si el candidat és regular també ha de presentar aquest mateix currículum acadèmic i en el capítol XII del decret de reforma de la sessió XXIII –15 de juliol de 1562– s'estableix que l'edat d'ordenació dels preveres val també per als regulars i que aquests també estan sotmesos a l'examen previ del bisbe del lloc, que els ha d'ordenar²⁸.

Referint-nos a Catalunya cal delimitar quatre camps que mantenen la seva especificitat sobre aquest tema i sobre la incidència dels seus ensenyaments en la societat catalana del segle XVII, objecte d'aquesta meua aportació.

En el món monàstic la representació majoritària corresponia aleshores als benedictins –finals del segle XVII i començaments del segle XVIII–, en la branca claustral i en la dels reformats de Valladolid. Històricament, els benedictins havien tingut una forta incidència en el món cultural gràcies sobretot a què la segona part del lema de Benet de Núrsia –*ora et labora* (resa i treballa)– havia anat concretant-se principalment a partir de l'etapa de Cluny en els *Scriptorium*. Els cistercencs per la seva reacció a reequilibrar en certa manera el lema retornant al treball agrícola, els cartoixans i els jerònims per la seva tendència eremítica tingueren ja des de bon començament molta menys presència en la cultura i per tant menys preocupació pels estudis superiors dels seus membres. Els premostratencs i en general les canòniques agustinianes, que agermanaven vida monàstica i acció pastoral, reprengueren la preocupació pels estudis, però en el període que es tracta en aquest treball tenien molt poca incidència a Catalunya, sobretot si tenim present que les canòniques regulars van ser suprimides gairebé del tot l'any 1592, quan de fet ja tenien molt poca vida i encara menys membres. Resta, doncs, la canònica de Bellpuig de les Avellanes, on durant el segle XVIII es formaria una bona escola historiogràfica, però que queda més enllà dels límits cronològics de la meua aportació²⁹.

El bloc dels ordes mendicants està configurat pels que podríem anomenar «els primers mendicants» –franciscans i dominicans– i pels ordes que en ser fundats posteriorment els foren assimilats. El fundats abans del segle XVI són els agustinians, els carmelites, els trinitaris i els mercedaris. Les reformes religioses del segle XVI portaren a la fundació o escissió d'ordes anteriors en el segle XVI –caputxins i carmelites descalços³⁰– que tingueren una ràpida implantació a Catalunya, més els primers que els segons. Donem una ullada a cadascun d'aquests grups.

28. Cfr. *El sacrosanto...* pàgs. 29, 307 i 350.

29. Per ser exactes perduraren les de Sant Vicenç de Roda de Ribagorça (1788), de Sant Joan de Perpinyà (1602) i de Sant Bartomeu de Peralada (1777).

30. Els trinitaris descalços, reconeguts pel papa l'any 1599, tingueren només una casa, la de Vic, fundada el 1637, abandonada tres anys més tard, i reedificada el 1699, en record de sant Miquel dels Sants.

1) Cases monàstiques d'estudis

Entre abadies i priorats els benedictins tenien en acabar el Concili de Trento (1565) 43 implantacions al Principat, a les quals cal sumar les 20 que serien suprimides l'any 1592, els cistercencs en tenien 11, els cartoixans, 3 i els jerònims, 2³¹.

El capteniment dels cartoixans davant dels estudis queda molt ben expressada en les paraules de dom Antoine Tocquet de Montgeffond, prior de la Gran Chartreuse a començaments del segle XVIII (1703-1731), «nosotros no fuimos fundados para enseñar a los fieles, sino para edificarles. Nuestra misión consiste esencialmente en una fe humilde, en el silencio, en la plegaria y en la penitencia»³², malgrat tot les *Consuetudines* de 1127 afirmaven amb claredat que a tots els postulants els ensenyaven, si era possible, a escriure³³. En el segle XVI es forma una tendència de monjos «que soñaron en la creación de casas de estudios en la proximidad de las grandes universidades» i a Catalunya portà a la fundació promoguda per dom Pedro Berenguer de la cartoixa d'Scala Dei a l'ermita de Sant Ruf, distant quatre quilòmetres de la ciutat de Lleida, batejada amb el nom d'Ara Coeli, que malauradament durà molt poc temps.

Quelcom semblant es pot dir dels dos monestirs de jerònims de Catalunya –La Murtra, a prop de Badalona, i La Vall d'Hebron a les estribacions de Collserola–, l'orde tenia i mantenia en gran part la tendència eremítica i per tant els estudis quedaven exclusivament cenyits als candidats al ministeri sacerdotal sense cap projecció exterior.

No passava el mateix amb els benedictins i els cistercencs. Els primers havien constituït la Congregació Claustral Tarraconense (1215), ratificada pel papa Benet XII (1336) que hi afegí l'apel·latiu de Cesaraugustana, ja que s'hi havien afiliat monestirs d'Aragó. Els intents de reforma religiosomonàstica de finals del segle XV motivaren que abandonessin la Congregació els monestirs de Montserrat, de Guixols i de Bages, on s'imposà l'estil de vida de la Congregació de Valladolid; segons Barraquer i Roviralta «los jóvenes de los monasterios catalanes efectuaban sus estudios en los colegios que la Congregación tenía en Castilla»³⁴. Els membres de la Claustral, que perdura fins a l'exclaustració de 1835, tenien més capacitat de moviment i per això els estudis els cursaven preferentment a les universitats, tot i que no dubtaren gens ni mica de crear els propis col·legis. El 14 d'agost de 1592 Climent VIII els autoritzava a crear-ne un a Lleida, que fou traslladat immediatament a Barcelona, concretament Sant Pau del Camp, i que fou dotat amb rendes suficients per a fer front a les despeses dels estudiants, que procedien dels diversos monestirs de la província fins que en el segle XVIII s'obriria també a estudiants laics; les càtedres eren una de Filosofia i dues de Teologia³⁵.

31. Cfr. per a totes les dades sobre les implantacions religioses *Catalònia Religiosa. Atlas històric dels orígens als nostres dies*, a cura de JOAN BADA i GENÍS SAMPER, Barcelona, Editorial Claret, 1991.

32. Cfr. ILDEFONSO M. GÓMEZ, *La Cartuja en España*, Salzbürg, Analecta Cartusiana, 1984, pàgs. 390-391.

33. *La Cartuja...*, pàg. 397.

34. Cfr. BARRAQUER, *Las casas...*, vol. 1, pàg. 194.

35. Cfr. CAYETANO BARRAQUER, *Las casas...*, pàg. 144, hi ha catalogades les fonts econòmiques que donaven suport al col·legi.

El papa Pau V constituïa el 19 d'abril de 1616 de forma definitiva, malgrat la permanent oposició del monestir de Poblet, la Congregació Cistercenca de la Corona d'Aragó i Gregori XV la ratificava el 20 d'abril de 1623, imposant silenci perpetu a l'abat *pro tempore* del monestir de Poblet. A diferència d'altres congregacions aquesta continuava vinculada a l'abat del Císter. El col·legi de la Congregació se situava a Osca, on es trobava la Universitat Sertoriana, però Poblet aconseguí mantenir el col·legi de Lleida; tot i que cal tenir present el que he dit abans referent a les circumstàncies que es donaren després de la guerra dels segadors, Masoliver afirma que el col·legi perdurà i fou traslladat a Cervera en crear-se la universitat.

A l'interior dels monestirs s'hi preparaven els candidats al sacerdoci i només alguns d'ells passaven als col·legis en ordre a preparar els professors necessaris per mantenir aquests estudis³⁶.

2) Cases d'estudis dels mendicants «antics»

Els ordes mendicants amb més implantacions al Principat eren, en acabar el Concili de Trento (1565), els franciscans (29), els mercedaris (16), els dominicans (15), els carmelites (12), els trinitaris (8) i els agustinians (7). Tots ells fundaren casa-col·legi per als seus estudiants, ja fos creant un nou convent o dedicant a aquesta tasca algun dels ja existents que acceptava estudiants d'altres convents de la demarcació territorial a la qual pertanyien.

Els franciscans en tingueren dos, el primer –Sant Tomàs de Riudeperes (Osona)–, creat ja abans de la clausura del Concili de Trento (1560-1564) per obra del bisbe Cassador i que s'acabà l'any 1578. Començat el segle XVII (1628-1635) s'hi afegí el de Sant Bonaventura, a Barcelona, que concedia les seves càtedres per oposició entre els lectors, mestres i doctors del propi orde i que progressivament va anar substituint el de Sant Tomàs de Riudeperes. El 26 d'agost de 1686 el convent de Sant Miquel d'Escornalbou esdevenia col·legi-seminari per a missioners, en principi de les missions exteriors; per això i per la seva ubicació geogràfica fou un focus cultural d'influència relativa a Catalunya³⁷.

Des de la seva fundació els dominicans havien dedicat atenció especial a l'estudi. A Catalunya era de fama notòria, en el camp intel·lectual, des de l'Edat Mitjana el convent de Santa Caterina de Barcelona, al qual s'afegiren progressivament el de Tortosa –Sant Jordi i Sant Maties– que per voluntat de Carles I rebia l'any 1545 tots els privilegis de col·legi³⁸, el de Schola Christi, obert als laics des de la seva fundació (1590), el de Solsona –Sant Miquel i Sant Gabriel–, creat pel

36. Cfr. ALEJANDRO MASOLIVER, «Los cistercienses en España y Portugal» a LOUIS J. LEKAI, *Los cistercienses. Ideales y realidad*, Barcelona, Herder, 1987, Apéndice I, pàgs. 517-576. Del mateix autor, tot i que sense referències al nostre tema, *Origen y primeros años (1616-1634) de la Congregación Cisterciense de la Corona de Aragón. Síntesis histórica y documentos*, Abadia de Poblet, 1973.

37. Cfr. E. TODA Y GUÉLL, *Historia de Escornalbou*, Tarragona, Reial Societat Arqueològica, 1926, edició anastàtica publicada a Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1984, 303 pàgs.

38. Segons BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas...*, vol. II, pàg. 87 exercí de seminari conciliar fins al 25 de desembre de 1824.

papa Pau V, que li atribuï les rendes de l'hospital per butlla del 5 de setembre de 1615 i que esdevingué universitat l'any 1620, com abans ja he citat; la darrera fundació en aquest període fou la dotada per Eulàlia Ferrer i Jordà, sota l'advocació dels Sants Vicent i Ramon el 1668 per als «bons»³⁹ estudiants de Catalunya i el Rosselló, que tenien la meitat de les places destinades a estudiants de Santa Caterina, dues al convent de Sant Domènec de Puigcerdà i les altres a disposició del mestre provincial, de fet, però tant Santa Caterina com l'Anunciació de Girona decidiren mantenir els seus estudis i els estudiants.

Els agustinians tingueren un col·legi a Barcelona dedicat a Sant Guillem d'Aquitània, fundat el 1587, i un altre a Tarragona (1590) dedicat a Santa Anna i que el 1640 es traslladà a un nou convent posat sota l'advocació dels Sants Reis⁴⁰.

Durant l'últim terç del segle XVII els carmelites calçats fundaven el col·legi de Sant Angelo màrtir destinant la meitat de les seves places a estudiants del convent de Barcelona i l'altra meitat als procedents dels convents de la Corona d'Aragó, tot i que «admitia a pupillage estudiantes seculares»⁴¹; fundat i dotat econòmicament el 9 d'abril de 1675, no començà la seva tasca docent fins deu anys després, el 20 de gener de 1685. Finalment, segons les fonts documentals, bastant escasses, els mercedaris tenien el col·legi sota l'advocació de Sant Pere Nolasc.

3) Cases d'estudi dels nous ordes mendicants

El 1578 els caputxins⁴² feien la seva primera fundació a Catalunya –la de Montcalvari a Barcelona–. Inicialment els frares menors caputxins no eren massa partidaris de l'estudi; de fet fins el 1567, a conseqüència dels decrets tridentins, l'orde decidí obrir estudis generals, que s'ubicaren a Bolonya, Milà i Brèscia. A Catalunya a més a més la decisió de crear-los no era urgent d'entrada, atès que d'una banda molts dels primers framenors caputxins procedien dels recol·lectes franciscans, que ja estaven formats, i de l'altra el nombre de religiosos llecs era força elevat i aquests no eren candidats al sacerdoci. Malgrat tot a mesura que anaren creixent les implantacions –el 1593 eren 20 convents amb 60 coristes o clergues estudiants sobre 226 religiosos– i creixeren també les peticions de parròquies i ajuntaments de realitzar missions, es féu necessari introduir també a Catalunya els estudis. El capítol provincial de 1602 establí els estudis de seminari –aquesta era la denominació dins l'orde– amb durada de dos anys a cursar un cop acabat el

39. Segons BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas...*, vol. II, pàg. 35, les mitjanies i els que havien merescut ser amonestats tres vegades per baix rendiment escolar eren expulsats del col·legi i retornaven als seus convents, que pagaven les despeses dels estudis.

40. Cfr. BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas...*, vol. II, pàg. 227 testimonia aquest trasllat.

41. BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas...*, vol. I, pàg. 346.

42. BASILI DE RUBÍ, *Un segle de vida caputxina a Catalunya (1564-1664)*. Aproximació històrico-bibliogràfica, Barcelona, Caputxins de Sarrià, 1977 i *Els caputxins a la Barcelona del segle XVIII*. Aproximació històrico-bibliogràfica, Barcelona, Caputxins de Sarrià, 1984. Continua la investigació VALENTÍ SERRA DE MANRESA, *Els caputxins de Catalunya, de l'adveniment borbònic a la invasió napoleònica: vida quotidiana i institucional, actituds, mentalitat, cultura (1700-1814)*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya-Editorial Herder, 1996.

noviciat i destinats principalment als clergues coristes⁴³. La visita del ministre general Llorens de Brindisi influí en l'opció per l'estudi i el capítol provincial del 1613 establí el currículum formatiu en tres anys de Filosofia i quatre de Teologia. A partir d'aquest moment a cada capítol provincial –solien ser triennals– algun dels convents era destinat a col·legi d'Arts, a col·legi de Filosofia i a col·legi de Teologia moral, però sempre destinats exclusivament als propis professors i a fer d'ells bons predicadors i confessors⁴⁴. Malgrat tot, això comportava un millorament intel·lectual com sembla demostrar-ho la petició feta el 1622 pel ciutadà de Vic, Joan Francesc Brossa, en el sentit que en el convent de Vic s'hi ubiqués un col·legi de Filosofia i Teologia i que fou acceptada en el capítol de l'any següent amb renda de 28 lliures, que arribaria a 35 l'any 1624 i que podia mantenir de 15 a 20 estudiants. Per a Basili de Rubí la segona meitat del segle XVII és l'edat d'or i «la intel·lectualitat prepondera sobre la mística»⁴⁵.

El mateix any que fundaven els caputxins a Barcelona ho feien també els carmelites descalços que amb la fundació del convent de Sant Josep de Barcelona iniciaven la seva presència a Catalunya⁴⁶. La seva postura davant dels estudis és semblant a la primitiva dels caputxins –no en va eren ordes que naixien com a rèplica i reforma d'un orde ja existent– queda palesament manifestada en el capítol celebrat a Tàrraga (1590) en el qual s'estableix que «se guarde inviolablemente la costumbre de no enviar a universidad religioso alguno para estudiar»⁴⁷. A diferència dels caputxins la província carmelitana descalça va mantenir sempre aquesta postura com es reflecteix en el capítol de l'any 1732 a Reus en dir que «los estudios de la orden no se ordenan a conseguir cátedras sino a que se crien ministros aptos para administrar debidamente los sacramentos»⁴⁸. Això vol dir que els seus col·legis no van tenir gairebé gens de repercussió pública. De fet a cada capítol, que se celebrava cada tres anys, si la situació política ho permetia, es determinava quins serien els convents-col·legi per al trienni següent atenent, això sí, a la distinció entre Arts, Filosofia i Teologia, afegint-hi en alguns casos la Teologia moral o lectura de casos de consciència. D'altra banda la geografia de la província carmelitana descalça va variar en aquest període: l'any 1600 Catalunya era província única, el 1610 la província s'estenia a tots els territoris de la Corona d'Aragó i finalment el 1685 Catalunya fou novament província independent. Això vol dir que en l'etapa 1610-1685 els convents-col·legi podien estar també fora dels límits geogràfics de Catalunya. Dels convents catalans van tenir col·legi de

43. Basili de Rubí comenta que «no sabem com ni quina manera es complí aquesta disposició a la província», cfr. *Un segle...*, pàg. 241.

44. Dues disposicions capitulars són aclaridores, la de 1692 estableix que «acabat el noviciat es posaran (els nous professors) en els seminaris, en els quals se'ls instruirà més exactament principalment en coses de l'esperit, i també en gramàtica i en totes aquelles coses necessàries per a rebre els ordes sagrats» i la de 1697 determinava que «si algun corista no sap gramàtica, es procurarà que almenys algun sacerdot n'hi doni una lliçó tots els dies per tal que, quan arribi el temps d'ordenar-se, no sigui reprovat pels srs. bisbes, amb descredet de nostre hàbit», cfr. BASILI DE RUBÍ, *Els caputxins...*, pàg. 29.

45. Cfr. BASILI DE RUBÍ, *Un segle...*, pàgs. 916 i 435 respectivament.

46. *Fuentes históricas de la provincia O. C. D. de San José (Catalunya y Baleares)* edició preparada per Gabriel Beltrán Larroya, Roma, Teresianum, 1986.

47. *Fuentes históricas...*, pàg. 34.

48. *Fuentes históricas*, pàg. 209.

Teologia el de Sant Josep de Barcelona que passà a Lleida el 1595, i fou traslladat a Tortosa per decisió del capítol de 1627, però retornà a Lleida el 1633. En aquest període el col·legi d'Arts era a Girona i el 1633 fou situat a Tarragona. En la reestructuració de 1643 –en plena guerra de separació– la ubicació que decidí el capítol de 1643 fou: Arts a Mataró, Teologia escolàstica a Gràcia i Teologia moral a Perpinyà. A les darreries de la guerra (1653), a causa d'ella i de la pobresa d'alguns convents, les Arts van passar a Gràcia, la Teologia a Mataró i la Teologia moral a Tarragona (1653). Una nova reestructuració es faria l'any 1685 quan cadascun dels regnes de la Corona d'Aragó esdevingué província i, per tant, també els convents-col·legi variaren novament.

L'estructura i pla d'estudis a tots aquests convent-col·legi era gairebé sempre la mateixa: Filosofia –tres anys–, Teologia –tres anys– i, en la majoria dels casos, Teologia moral, de duració indefinida. Alguns ordes van anar incorporant de forma explícita l'estudi de l'Escriptura. Els carmelites descalços per exemple ho fan a partir de 1658 amb una freqüència de tres hores setmanals. Quan es parla de Filosofia cal tenir present que incloïa les Arts antigues i per això en alguns documents se cita com a Humanitats, que incloïen sempre tant la Gramàtica com el Llatí⁴⁹, totalment necessari perquè era la llengua dels tractats que s'estudiaven. La teologia predominant era l'escolàstica en les seves diverses variants segons la tradició intel·lectual de l'orde, per exemple, els franciscans i de forma encara més clara els caputxins optaren per les formulacions de Joan Duns Scoto i de Sant Bonaventura.

En l'argot conventual els professors eren els «lectors»⁵⁰ que en alguns casos, com en els dels carmelites descalços, tenien alguns ajudants escollits «de los más aventajados» tant pels estudis de teologia com pels de les Arts.

Els tractats que eren explicats als col·legials sobretot en els ordes més estesos i d'acord amb l'esperit centralitzador de l'etapa posttridentina solien venir determinats per les autoritats centrals de l'orde, tot i que en alguns casos no faltaven autors locals.

Normalment els alumnes prenen apunts de les explicacions orals dels «lectors», però progressivament s'anà imposant l'ús de manuals, que pertanyien a la biblioteca conventual, i els estudiants en tenien només l'ús i no pas la propietat. És en aquest camp on més es notará el canvi en el segle XVIII com demostren les biblioteques conventuals, que incorporaran llibres dels nous corrents.

Una de les peces claus del sistema acadèmic, heretat de l'època medieval i comú a universitats i seminaris, era la «defensa de conclusions» que es feia en públic, almenys una vegada al mes però majorment cada diumenge, i era una de les maneres d'influir culturalment en la població ja que la majoria de vegades se

49. Els estatuts generals dels franciscans (Barcelona, 1705) el consideraven fins i tot previ a l'estudi d'Arts.

50. El lectorat era molt apreciat en els ordes religiosos; els franciscans decidiren, com expressen els estatuts publicats a Barcelona el 1705, que després de quinze anys de lectorat en teologia o de tres en arts i dotze en teologia s'adquiriria la categoria de «lector jubilat» que donava dret a tenir veu activa i passiva en els capítols provincials com si fossin guardians perpetus.

celebraven en dia festiu per a facilitar l'assistència de gent forana; de fet es donava una certa competitivitat entre els diversos convents i era una manera de lluir la pròpia cultura. Se'n feia publicitat i en alguns casos els pasquins són autèntiques obres d'art de la impressió i fins i tot de la serigrafia. En les ciutats universitàries se solia permetre que els estudiants religiosos acudissin a escoltar –estava prohibit prendre-hi part activa– en la defensa de conclusions de la universitat o estudi general.

Com era normal en el món dels estudis el curs durava de Sant Lluç (18 d'octubre, encara en l'actual calendari litúrgic catòlic) fins al juny –la data final era més inconcreta–, però alguns ordes establien que també durant l'estiu continuessin «ocupados en ejercicios de letras» i quan això plantejava problemes econòmics per mantenir els alumnes se'ls enviava en grups de dos o tres a altres convents, però amb l'obligació de fer entre ells exercitacions acadèmiques. Cada curs lectiu acabava amb l'examen corresponent –alguns ordes especifiquen molt la manera de fer-lo–, normalment davant d'un tribunal format pel provincial, el superior de la casa i el lector; per això en alguns casos l'examen depenia del pas del provincial per la casa més que no pas de l'any acadèmic. Les classes de teologia solien tenir una durada d'hora i mitja i se'n feia una al matí i una altra a la tarda.

4) *La Companyia de Jesús*⁵¹

A començaments del segle XVII la província d'Aragó de la Companyia de Jesús abarcava tots els territoris de la Corona d'Aragó. La Companyia de Jesús, que havia arribat a Barcelona el 1545, tenia oberts col·legis a Barcelona, Girona, Lleida, Perpinyà i Urgell a més a més de la casa-noviciat de Tarragona. Durant la primera meitat del segle XVII s'hi sumarien els de Manresa (1620), que mai tingué una vida massa exitosa, i el «pequeño colegio de Vich»⁵² (1622) i fracassarien en canvi els dos intents de crear-ne un a Balaguer (1615, 1652). Alexandre de Cordelles demanà als jesuïtes del col·legi de Betlem que es fessin càrrec del col·legi fundat entre 1530-1533 sota l'advocació de Santa Maria i Sant Jaume, aquests ho acceptaren el 1635 però de fet, a causa de la guerra, no n'assumiren la direcció real fins el 1662⁵³. En canvi durant la segona meitat del segle no es fundà cap altre col·legi al Principat i la visió que el provincial presentà a la XI Congregació General (1660) no era massa falaguera: es lamentava que els superiors locals tenien molta pressa per a accelerar el pas dels estudiants d'Humanitats a Filosofia i això feia que no tinguessin la preparació suficient. La Congregació no prengué cap decisió, però sí que ho féu el nou general, Juan Pablo Oliva, elegit el 1661, que es manifesta favorable en el sentit de la queixa del provincial d'Aragó.

51. Cfr. ANTONIO ASTRAIN, *Historia de la Compañía de Jesús en la asistencia de España*, vol. IV, 1581-1615, Madrid, Razón y Fe, 1913, vol. V, 1615-1652, Madrid, Razón y Fe, 1916, vol. VI, Madrid, Razón y Fe, 1920.

52. L'expressió és d'ASTRAIN, *Historia...*, vol. V, pàg. 18.

53. Cfr. ANTONI BORRÀS FELIU, «Col·legi de Cordelles» a *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Editorial Claret-Generalitat de Catalunya, 1998, pàg. 568.

Parlar dels col·legis dels jesuïtes exigeix dir alguna cosa sobre la *Ratio studiorum*, fonamental per a comprendre la seva aportació a la cultura. Inspirada en la quarta part de les Constitucions de la Companyia, el pare Jeroni Nadal, rector del col·legi de Messina (1548-1552) on havia organitzat els estudis humanístics i doctrinals a l'estil de la Universitat de París, en féu un primer esborrany, completat posteriorment i publicat com a normativa per tots els col·legis de la Companyia, tant pels dedicats a la formació pròpia com pels dedicats a l'acceptació d'alumnes externs, pel general Aquaviva el 1599 amb el nom de *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu*; és una simbiosi entre el mètode clàssic universitari de París i el d'Alcalà de Henares, amb l'experiència de les Acadèmies impulsades en el temps de l'Humanisme molt més flexibles i que pot aplicar-se a les tres àrees del sistema educatiu del moment –Arts o Lletres, Filosofia, Teologia–. L'eix el formen les prellçons –explicació d'un text clàssic des de totes les perspectives (gramatical, etimològic, històric, literari i ètic)–, les composicions escrites dels alumnes per a demostrar el progressiu coneixement de la llengua, les repeticions –diàries, però sobretot la sabatina com a recull dels punts més importants de tota la setmana–, les disputacions –trasposició a aquest tipus d'ensenyament del mètode de les conclusions universitàries– i les declamacions –redactades pels alumnes i que donaran pas a obres teatrals–. No faltaven llacunes com l'atenció a les llengües i literatures nacionals, que foren posteriorment corregides.

IV. A mode de conclusió

Abans de passar a presentar alguna conclusió, ni que sigui provisional, vull fer esment de dos camps que han quedat al marge de la meva exposició, centrada com era la meva missió en l'ensenyament superior, em refereixo a l'ensenyament primari masculí per una banda i a l'ensenyament femení per l'altra. En el primer, al costat de la confraria de Sant Cassià i de les disposicions episcopals que atorgaven la credencial per a obrir escola, un cop superada la prova de catecisme i tenint present que calia mantenir una distància determinada de les ja existents, cal ressenyar l'arribada a Catalunya al llarg del segle XVII dels escolapis –l'orde dels Clergues Regulars Pobres de la Mare de Déu de l'Escola Pia– fundats per Josep Calassanç (Peralta de la Sal, Llitera, 1557) i reconeguts pel papa Gregori XV el 31 d'agost de 1621, que obriren escola, amb sort diversa, a Guissona, Moià, Oliana i Balaguer⁵⁴. Pel que fa a l'ensenyament femení s'ha de tenir present l'arribada en circumstàncies ben difícils per Catalunya i per Barcelona, de la Companyia de Maria Nostra Senyora, més coneguda a Catalunya amb el nom de l'Ensenyança o bé modernament de Lestonnac –pel nom de la seva fundadora Joana de Lestonnac–, dedicada a l'ensenyament de les noies, que obriren casa a Barcelona (1650) i Tarragona (1698)⁵⁵.

54. BONAVENTURA PEDEMONTÉ, *Tres-cents anys d'Escola Pia a Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.

55. Cfr. I. DE AZCARATE RISTORI, *El origen de las Ordenes Femeninas de Enseñanza y la Compañía de María*, San Sebastián, Ediciones Lestonnac, 1963 i *El monasterio de la Enseñanza en Barcelona, 1645-1876*, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 1993.

La pregunta a la qual porten les dades donades al llarg d'aquestes pàgines és sense dubte la de quina aportació real i efectiva tingueren aquestes institucions a la cultura catalana de finals del segle XVI i tot el segle XVII. D'entrada no podem oblidar que aquell segle fou de trasbalsament en molts aspectes i que té dues parts ben definides, si a la primera meitat del segle s'inicia un cert redreç, la sublevació del 7 de juny de 1640 i la consegüent guerra de separació el frena gairebé en sec. Després, la pèrdua de la Catalunya nord, la guerra intermitent contra França, la sublevació dels gorretes, la plaga de la llagosta, la mort de les bruixes del Vallès i d'Osona i altres fets que no és ara el moment de ressenyar dibuixen una situació social gens favorable al desenvolupament de la cultura. Malgrat tot cal buscar algun indicador d'aquest moviment cultural. Tot i que no falta algun religiós o altre en el camp de les arts plàstiques penso que hi ha dos indicadors clars: les biblioteques i les publicacions.

1) *Les Biblioteques*

Barraquer i Roviralta a la seva obra tantes vegades citada gaudeix en dir, amb qualificatius diversos, de la majoria dels convents-col·legis que tenien bones biblioteques; la millor notícia la devem a Andreu Avel·lí Pi i Arimon, membre de la comissió encarregada de recollir els fons bibliogràfics dels convents barcelonins un cop executada l'exclaustració de 1835-1836. La recollida per a constituir la «Biblioteca de la Universidad y Provincia de Barcelona» ens ofereix aquesta estadística pel que fa al nombre de volums:

augustinians calçats	15.971	caputxins(Manresa)	351
augustinians descal.	2.898	carmelites calçats	9.539
benedictins	1.399	carmelites descal.	10.624
benedictins (Bages)	945	carmelites d. (Gràcia)	2.452
caputxins	539	cartoixans	3.565
caputxins (Sarrià)	3.302	dominicans	20.130
franciscans	15.565	oratorians	6.452
jesuïtes (Manresa)	4.694	servites	4.102
mercedaris	5.736	clergues regulars	1.914
mínims	4.905	trinitaris calçats	5.700
paüls	928	trinitaris descal.	1.332

amb un total de 127.899 volums⁵⁶. Evidentment que aquestes xifres no es poden extrapol·lar i atribuir-les sense més ni més a cent anys abans; havia acabat ja el segle XVIII que havia estat prou fecund en molts dels ordes religiosos que s'havien anat obrint, amb més o menys voluntat, als nous corrents de pensament i que havien anat augmentant els seus fons bibliogràfics, però de totes maneres les xifres són prou respectables i suficients per afirmar que les biblioteques conventuals catalanes estaven prou ben dotades i podien servir a l'entorn cultural del moment. De totes maneres cal tenir present, com a contrapès corrector des del

56. Cfr. A. PI I ARIMON, *Barcelona antiga y moderna*, vol II, Barcelona, Editorial Verdager, 1854, pàgs. 212-213 l'inventari, i pàg. 1.105 la notícia de formar part de la comissió.

punt de vista numèric, que la guerra contra el francès (1808-1813) i el trienni liberal (1820-1823) també havien fet estralls en les cases conventuals, no excloses les biblioteques.

Un dels grups de manuscrits importants d'aquest fons de la Biblioteca Universitària Central el constitueixen els índexs redactats pels propis conventuals de les obres que tenien les seves biblioteques. M. Josefa Arnall ja l'any 1975 va cridar l'atenció sobre la importància de resseguir i estudiar aquests manuscrits per a poder valorar significativament l'estat de la cultura en les cases religioses de Catalunya. El grup de doctorat del curs acadèmic 1993-1994 va fer també l'anàlisi d'alguns d'aquests manuscrits⁵⁷. És encara un camp obert a la investigació. Alguns punts a destacar serien:

- a) La presència d'obres escrites en castellà i llatí es mouen entorn del 45%-55% segons els convents, la presència d'altres llengües se situa en una forquilla, que es mou entre el 5% i el 10%.
- b) La temàtica dels volums és rica i variada, no faltant-t'hi tampoc els clàssics, italians, com ha estudiat Montserrat Casas⁵⁸.
- c) La predicació i la moral ocupen la part més destacada, seguides per la filologia i les llengües, la història –entesa en sentit molt ampli–, la filosofia i el dret, sense que hi faltin, encara que són poques, les obres de ciència i tecnologia.

2) Les Publicacions

El repàs de l'obra de Fèlix Torres Amat⁵⁹, amb el complement de J. Corominas⁶⁰, completat amb una anàlisi del *Manual del librero español*, podria donar-nos una exhaustiva presentació de les obres publicades en els segles XVI-XVII, però fer-ho escapa tant al temps com a l'espai assenyalats per a aquesta ponència; malgrat tot m'ha semblat que valia la pena fer-ne almenys una breu aproximació. He aprofitat com a material el *Diccionario biográfico de religiosos*⁶¹. Són 98 els autors d'obres editades en aquest període, dels quals si fem un grup a part dels 25 benedictins –majoritàriament de Montserrat– que publicaren sobretot música

57. Eva Capdevila va estudiar els manuscrits 1491, 1494 i 1495 corresponents al convent dels Trinitaris Calçats. Juan B. Terrón, el manuscrit 1500, del convent de la Mercè. María Antonia Cañellas, el ms. 1359, del convent de carmelites descalços. Carles Millàs, els referents als franciscans, inclosa la Biblioteca Mariana. Pedro Miguel Galiana, el tom primer del ms. 1362 procedent del monestir de Santa Caterina dels dominicans de Barcelona.

58. Cfr. MONTSERRAT CASAS NADAL, «Los clásicos italianos del Trecento en las bibliotecas conventuales de Barcelona (s. XVIII)», a *Miscel·lània Àngel Fàbrega*. Analecta Sacra Tarraconensia, vol. 71, 1998, pàgs. 171-186.

59. *Memorias para ayudar a formar un Diccionario Crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, J. Verdaguer, 1836.

60. *Suplemento a las Memorias para ayudar a formar un diccionario de los escritores catalanes*, Burgos, Arnáiz, 1849.

61. Cfr. Forma part de la *Catalònia Religiosa* que jo mateix vaig codirigir i que recull els articles publicats a la Gran Enciclopèdia Catalana, ocupa les pàgs. 391-468 del volum.

–tractats i peces diverses–, són els dominicans els més nombrosos (23) seguits dels jesuïtes (10), els agustinians (9), els franciscans (7), els cartoixans (6), els seculars i els carmelitans (4), els caputxins (3), els cistercencs (2) i els servites, jerònims i mínims (1). De les obres publicades les més abundants són les que podríem englobar en el concepte de «literatura religiosa», és a dir, llibres d'espiritualitat, vides hagiogràfiques de santes i sants, breus tractats edificants, etc. Són 37 obres sobre les 105 obres citades –pràcticament un terç–, les d'història monàstica o conventual –ordes i cases religioses– representen un 17%, les de teologia en els seus diversos camps –dogmàtica, moral, mística– un 7'5%, les d'història no-religiosa un 6'5%, les d'Escriptura un 5'7%, les de catecisme en formes diverses un 4'7% i les de filosofia un 3'8%, en el 20% restant –tot i tenir present que les referents a música són un 9'5%– hi caben obres de gramàtica –diccionaris inclosos– de farmàcia, d'història natural –la del jesuïta Pere Gil–, de matemàtiques, d'astronomia, de poesia i de cànons. Com es pot veure per la mostra, no abunden pas els tractats, ni tan sols de les matèries que formaven part del currículum escolar de les universitats, dels seminaris i dels col·legis religiosos.

En resum, la meua visió de l'ensenyament superior a la Catalunya del segle XVII és, avui per avui, la següent:

- 1) Agafant el símil d'un arbre –l'arbre de la ciència té en la nostra cultura catalana bons ressons– diria que són dues les arrels que el mantenen, l'Humanisme i la Reforma Catòlica; el primer manté encara una certa vigoria en la segona meitat del segle XVI i la segona dóna força al pensament teològic empès per la controvèrsia teològica i la urgència d'una pastoral de qualitat.
- 2) Seguint el símil, afegiria que a mesura que aquest arbre va creixent la seva saba va perdent força per manca de renovació en la saó de les arrels, ja que es cau en la pura repetició sense plantejar-se els nous reptes que ja es donen a l'Europa de Descartes (1596-1650).
- 3) La crisi política que pateix el Principat amb la guerra de separació i la crisi social de la segona meitat del segle no ajuden gens ni mica a remuntar les institucions docents i ens allunyen encara més del món europeu, quan d'altra banda la Inquisició, tot i que va perdent força al Principat, continua essent una dificultat afegida per a poder esperonar la creativitat del pensament.
- 4) La reducció del món universitari a una única universitat –la de Cervera– a començaments del segle XVII, tot i que no esgotà altres vies de recepció dels corrents culturals europeus, contribuï sens dubte a crear la impressió d'aridesa intel·lectual i cultural que hom té la sensació de fer-se més pregona a finals del segle XVII.

Tant de bo noves investigacions, aportant dades verificables i no simples impressions, facin corregir aquesta sensació no massa falaguera de la cultura de la Catalunya en el període que acabo de presentar.